

УДК 314.15 (497.11);

911.37 (497.11 Сићевачка клисура)

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Марија Мартиновић**МИГРАЦИЈЕ И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА
СИЋЕВАЧКЕ КЛИСУРЕ**

Извод: Током вишевековног насеобинског континуитета Сићевачке клисуре конкретне географско-историјске и социо-економске прилике утицале су на чињеницу да је становништво у свим фазама њене насеобинске историје било захваћено интензивним и разнородним миграцијама. У овом раду се прате миграције и порекло становништва кроз сагледавање староседелачког и становништва непознатог миграционог порекла, досељеничке популације и редистрибуције и исељавања становништва Сићевачке клисуре.

Кључне речи: становништво, миграције, насеље

Abstract: The settlements of Sićevačka gorge has been inhabited by Serbian population for many centuries. During that period geographic-historical and socio-economical conditions influenced the intensive migration of population. In this paper migrations and origin of the population will be presented based on examination of population originally inhabiting the area, population of unknown migrational origin and population group of immigrants, as well as redistribution and emigration of the inhabitants of Sićevačka gorge.

Key words: population, migrations, settlement

Увод

Насеља Сићевачке клисуре су недовољно и парцијално проучена са аспекта порекла становништва. Историјска грађа, научна литература и статистички подаци везани за ову проблематику су оскудни и углавном уопштени. Кључни проблем представља егзактно утврђивање стариначког, средњовековног и најстаријег слоја досељеничког становништва. Новија теренска истраживања о пореклу становништва, обзиром да су углавном заснована на сећању старијих мештана који поуздано памте до пет колена уназад (до 200 година), пружају прецизан увид за период од позног доба турске владавине до наших дана. Са друге стране, подаци везани за ранији период су углавном засновани на предању мештана, која имају реалне историјско-географске основе. Подаци презентовани у овом раду углавном су резултат теренских истраживања у периоду 1952–1956. (четири насеља) и 2001/02. (11 насеља), од којих су Градиште, Црнче, Равни До, Островица, Сићево, Просек, Манастир и Куновица

уврштена у оквиру уже насеобинско-територијалне зоне (насеља и насеобинске територије су у оквиру граница Сићевачке клисуре), а Долац (село), Ланиште и Јелашница припадају широј насеобинско-територијалној зони Сићевачке клисуре (делови атара су у оквиру њене границе).

Стариначко и становништво непознатог миграционог порекла

Постојање стариначких фамилија у насељима Сићевачке клисуре преваходно је резултат њеног географског положаја, расположивих природних услова и извора и конкретних историјско-географских прилика овог подручја. Још антропогеографска проучавања Ј. Цвијића указују на чињеницу да је стариначко становништво Србије у већем обиму заступљено на простору јужно од Ртња, Сврљишких планина и Бабине главе, с тим што је још више заступљено у области око Старе планине (Цвијић Ј., 1991).

Током прве половине 15. века Понишавље је више пута страдало у ратним разарањима турске војске (1413, 1426, 1443/44, 1454), што је праћено исељавањем становништва у правцу севера. Обновљање сеоских насеља у којима је остала ”разређена” популација завршено је крајем 15 века (Костић М., 1967). Ове прилике упућују на могућност да поједине фамилије које се сматрају стариначким воде порекло од досељеника са краја 15. века. Први писани помени о насељима Клисуре датирају управо из овог периода, када се у турском катастарском попису (1498) наводе Куновица, Јелашница и Просек (Бојанић Д., 1995). Ова сеоска насеља одржала су свој насеобински континуитет и током 16. века, када се поред њих први пут помињу Градиште и Долац (Костић М., 1970).

Остала насеља се не наводе у писаним документима до 19. века, али је евидентно да су формирана пре и током 18. века. Том приликом треба имати у виду да је Сићевачка клисура током турског владавине била изолована од главних саобраћајних праваца и да је до 18. века представљала једно од најпознатијих хајдучких пребивалишта и прихватилиште становништва које се од Турака овде склањало у збегове. Из оваквих привремених насеља формирана су почетком 18. века Островица и Сићево, као и Равни До, зачитлучен у 18. или почетком 19. века (Ћирић Ј., 1995). У то време су сасвим извесно постојала и села Црнче и Ланиште, која су 1837/38. премештена са првобитне локације због епидемије куге – ”чуме”.

Становници Сићевачке клисуре староседеоцима сматрају оне фамилије за које се не памти да им је неко од предака досељен, као и родове за које се, по предању, зна миграционо порекло, али се сматра да живе у овој области од давнина (највероватније је реч о родовима досељеним у рано доба турске владавине, током 15. и 16. века). Међутим, сходно на-

веденим антропогеографским приликама, поред стариначког слоја становништва које датира из средњовековног периода, мештани староседеоцима сматрају и родове досељене у 18. веку, приликом обнављања (Долац) или формирања насеља (Сићево, Островица).

Средњовековни слој становништва је у односу на укупну популацију најзаступљенији у Градишту. У стариначке родове се убрајају Сећеравци (по предању, досељени са Косова ”одмах по смрти цара Душана”), Даинци, Ђорговци, Андреинци, Палашевци, Живинци, Милинци, Цановлинци и Војиновци. Старинцима се сматрају и Шибалинци, који највероватније припадају групи најстаријих досељеника, јер памте да су старином из Гламе. У селу Црнче су све фамилије, са изузетком Манића, староседелачке – Ћифтинци, Симоновци, Ћатинци, Парђини, Ђолини, Дејанови, Дркалци, Ћосини, Баћенцини, Бојчовци, Чадини, Чонгарци и Цветковци. Староседелачке фамилије Ланишта су Марковци и Јовановци. У Куновици се најстаријом сматра фамилија Цекинци, која је, по предању, једина у старом селу преживели татарски покољ, а у староседеоце се убрајају и фамилије за које се сматра да старином воде порекло са Косова (Паунковци, Ристинци, Кенџаци, Рајковци, Стојанџини, Вукинци, Милинци, Стојковци, Паљини, Јанковци, Марјанови, Ђорини, Спасинци, Чабуци, Пејчаци, Мањини, Брбинци и Чадини) и из Грчке (Грци).¹ У стариначким родове у Просека се убрајају Шакарци, Пењци, Јоџинци, Ђокаци, Калацијини, Вукинци, Бркини, Шпркљаци, Зујини, Митковићи, Богдановци, Ристинци, Зајчеви, Пекини и Ђораци, али треба имати у виду чињеницу да неке од ових фамилија памте своје миграционо порекло (нпр. Бркини из села Бучане у околини Пећи итд.), тако да је и у овом случају највероватније реч о најстаријем слоју досељеника. У Јелашници мештани стариначким становништвом сматрају припаднике фамилија (око половина укупне популације) које не памте да им је неко од предака досељен (најстаријим се сматрају Суљини и Кеданови), као и оне које знају своје миграционо порекло, али не и време досељавања (вероватно најстарији досељеници – Рекалци, Дрчини, Богдановци, Ранђеловци, Пешини, Сугарчеви и др.). У овом насељу посебан проблем представљају фамилије које су се издвојиле (”поделбина”) из једног рода, а у међувремену су заборавиле везу са старим родом, тако да се већина њих сада сматра старинцима, што се не може узети као поуздани податак. Стариначке фамилије у Долцу (селу) су Ћусинци и Стојановићи, које су по масакру првобитног становништва од стране крцалија крајем 18. века, обновили село, а старином су из околине Сврљига. У Равном Долу ста-

¹ Обзиром да је евидентно да у неким примерима народних предања локално становитво поједине делове Македоније (Прилеп, Битољ и др.) ”поистовећује” са Грчком, и овде је највероватније реч о роду који води порекло из Македоније.

роседелачка фамилија су Црвењинци, која је једина преживела турски масакар у старом селу, пре његовог зачитлучивања. У староседеоце се убраја већина сићевачких фамилија (Ранчини, Јанкови, Веселинови, Савичови, Миленкови, Черкези, Митичови, Иванови, Радојкови, Даничови, Јанкичови, Герини, Зулумови, Чокини, Јунакови и др.), оснивачи села досељени у првој половини 18. века, по народном веровању из истоименог села код КLINE. И староседелачке фамилије у Островици (Трџоманци, пореклом из околине Новог Брда, која се сматра најстаријом, Баклини, Ђурићи, Јовићи, Миленковићи, Петровићи, Микинци, старином из Куновице, Радичевци, досељени из Црне Горе, итд.) су досељене при формирању села у првој половини 18. века (Мартиновић М., 2003).

Неки стариначки родови у Сићевачкој клисури су се до данас значајно разгранали (више од 10 појасева), на шта указује иста крсна слава, распоред имања на суседним парцелама, гробови у истом делу гробља, као и бледо сећање житеља, у форми поредања, да старином воде порекло из "једне лозе". Такав је случај нпр. у Куновици, где из наведених разлога за 18 стариначких фамилија и припаднике рода Косовци у суседној Малчи, који данас представљају разрођене огранке, верује да воде порекло из "исте лозе" (од тројице браће старином са Косова). Староседелачке фамилије Ланишта верују да воде порекло од заједничког претка – Здравка, оснивача села пореклом, по предању, из Преполца код Куршумлије (по другом из Гулијана код Сврљига).

Поједине фамилије издвојиле су се из стариначких родова путем призећивање и посињавања. Тако је нпр. Сићевачка фамилија Нечичи формирана одвајањем од стариначког рода Бакини, када је у првој половини 19. века призећен њихов родоначелник из Мерцелата код Сврљига.

У већини насеља Сићевачке клисуре је било стариначких родова који су у новије време расељени. Старинцима су сматране фамилије – Дакини, Ђорђевићи, Савићи, Коцићи, Николићи, Младеновићи, Миљковићи, Живићи, Стојановићи и Цветковићи, које су живеле у данас расељеном селу Манастир. Обзиром да није запамћено време њиховог досељавања, али се памти миграционо порекло (Косово и Метохија, Грделичка клисура), и овде је највероватније реч о најстаријем слоју досељеника. У Градишту су расељене стариначке фамилије Касалејци, Влатковци, Ђуринци и Српкинци, у селу Црнче Пурини и Баз'ини, у Долцу (селу) Лолинци и Вучковци, у Ланишту Ђуринци, у Просеку фамилија Симоновићи итд. Поједини стариначки родови су изумрли биолошким путем. Такав је случај са фамилијом Ећеровци из Градишта и Матеови из Сићева (Мартиновић М., 2003).

У становништво непознатог порекла можемо уврстити оне фамилије чије је порекло несигурно. То се првенствено односи на поједине фамилије које су се издвојиле из старог рода и у међувремену заборави-

ле везу са њим, као и на родове за које се везује неодређено предање да су досељени ”у турско”. Неке од ових фамилија себе сматра староседеоцима, а већина нема никакву представу о свом пореклу (углавном фамилије у популационо већим селима – Сићеву, Островици и Јелашници).

Периодизација миграционих токова

Сходно наведеној констатацији да мештани староседелачким родовима сматрају и оне који највероватније припадају најстаријем слоју досељеника (15. и 16. век), као и фамилије досељене пре и током 18. века, ако представљају осниваче насеља (Долац – село, Равни До, Сићево, Островица), у досељеничко становништво су сврстане оне фамилије и породице које су досељене од познијег периода турске владавине до наших дана. Досељеничке фамилије су највећим делом пореклом из суседних насеља и крајева, а од 90-их година 20. века значајно је досељавање становника из Ниша, као и прогнаних лица из Хрватске и са Косова. Разлози досељавања су били разноврсни – бежање од Турака, досељавање на читлук (Равни До), економски моменти и др. Велико учешће је имало и унутрашње пресељавање становништва, из пасивнијих села у економски јача и развијена насеља Клисуре. Са друге стране, исељавање становништва из насеља Сићевачке клисуре је условљено значајним историјским догађајима у доба турске окупације, углавном економским разлозима по ослобођењу од Турака, а највећи обим има од 60-их до 80-их година 20. века што је резултирано демографским пражњењем (Градиште, Ланиште, Црнче, Долац – село, Куновица и Равни До) и расељавањем (Манастир) појединих сеоских насеља.

Досељеничко становништво. – Обзиром да у досељеничке родове мештани Клисуре убрајају оне који поуздано памте миграционо порекло и време досељавања, можемо издвојити три основне групе досељеничких фамилија: старији досељеници (позно доба турске владавине), стари досељеници (до Другог светског рата) и нови досељеници (по завршетку Другог светског рата).

Досељеничке фамилије које припадају групи старијих досељеника заступљене су у следећим насељима: Равни До (Перинци, Табаци, Нешинци, Живићи, Карчинци и Симицици, пореклом из околине Сврљига; Антини, Даклемци, Ђорђевићи и Бабачови из Запаља; Тучалци из Банцарева; Шуњинци из Клења; Ивковци из околине Пирота; Рашинци из Малче; Младеновићи из Куновице; Љашкови и Раденковићи), Ланиште (Стојановци Рајковци и Младеновци пореклом из Гулијана; Андрејинци из Бугарске; Цветковићи из суседног села Црнче), Долац – село (Поповци из Бугарске; Дмитринци, Милићи, Петровци и Зајци из Горњег Риња; Шушаторовци, Пајтинци, Ћувалци, Ђорђевићи, Аврамовци, Лилинци и

Милкинци) и Сићево (Миланови и Когичини из околине Сврљига; Микаилови, Даничови и Бекирови из Базовика; Чокени из Чокота). У Островици и Јелашници, а делимично и у Просеку, немогуће је поуздано разврстати старије досељеничке фамилије од стариначких – наведени родови који су, по веровању мештана, сврстани у стариначке, а памте миграционо порекло или да су неодређено ”досељени у турско”, могу са готово истом вероватноћом припадати и групи старијих досељеника (Мартиновић М., 2003).

Поједини старији досељенички родови су се до наших дана значајно разгранали (до пет појасева). То је, на пример, случај са фамилијом Перинци из Равног Дола од које су се разгранали родови Табаци, Нешинци, Живићи, Карчинци и Симицици, од Стојановаца у Ланишту су се оделиле фамилије Рајковци и Младеновци, од Дмитринаца у Долцу (село) Милићи и Петровци итд. Са друге стране неки досељенички родови су у међувремену расељени – Ђораџи и Тасићи из Равног Дола, Манићи из села Црнче и др.

Старим досељеницима припадају фамилије и породице у насељима Долац – село (Младеновићи и ромске породице Милутиновића и Јовановића пореклом из Градишта), Куновица (Николчини из Чукљеника), и Јелашница, где је у већем обиму било присутно досељавања породица разноврсног миграционог порекла након отварања рудника угља (1889), а поготово између два светска рата.

Групи нових досељеника припадају породице досељене после Другог светског рата већином у Просек, Јелашницу, Сићево и Островицу. У овим насељима је уједно и највеће учешће имиграционог у укупном становништву – 37,5%, од чега је чак 92,4% досељено после Другог светског рата (Миграциона обележја, 2004). У Просеку су досељеници концентрисани у новоформираном физиономском делу – Насеље Просек (21 кућа из Куновице, 34 кућа из Манастира, 20 кућа из Ниша, по 4 из Сићева и Островице и др.), и у викенд насељима (28 породица већином досељене из Ниша) – Коњуша (14 породица), Крња (7 породица) и Темер (7 породица). У Јелашници су досељеничке породице углавном насељене у Албатници (Хановима), Рудничкој колонији и Испод колоније, а са малобројнијом групом старих досељеника 2002. је било 133 домаћинстава већином досељених из околних села (Куновица, Банцарево, Горња и Доња Студена и др.) и крајева (Заплање, Лужница и др.). У викенд насељу Влашка шума, лоцираном највећим делом у К.О. Јелашница, трајно се доселило 45 породица, углавном из Куновице и Ниша. У Сићеву су досељеничке породице већином концентрисане у новооснованом физиономском делу Насељу Света Петка (20-ак кућа досељених из Островице, Равног Дола и др.) и викенд насељима (39 породица досељених из Ниша) – Црвеница (18 породица), Кусача (9 породица), Света

Петка (4 породице), Шутевац (4 породице) и Кутлеш (4 породице). У Островици је већина досељеника концентрисана у Насељу Островица (11 кућа досељених из Ниша, Равног Дола и Сићева). Уз то, у Сићеву и Јелашници је смештено 117 прогнаних лица из Хрватске и са Косова (Мартиновић М., 2003).

Редистрибуција и исељавање становништва. – Редистрибуција становништва је једна од основних карактеристика савременог развоја насеља Сићевачке клисуре. Представљена је пресељавањем становника из слабије развијених села (Градиште, Ланиште, Црнче, Долац – село, Куновица, Равни До и Манастир) у економски значајнија насеља (Сићево, Островица и Јелашница), као и пресељавањем житеља на нове локације (поред постојеће и планиране трасе магистралног пута Ниш–Димитровград) и формирањем физиономских делова у оквиру постојећих атара, повољнијих са аспекта савременог начина живота и рада руралне популације. Са појавом територијалног груписања и разређивања значајно је измењен традиционални размештај сеоских насеља Сићевачке клисуре. Демографско пражњење насеља (Куновица, Равни До, Градиште, Црнче, Ланиште и Долац – село) и делова насеља (Село у Просеку, Средсело, Овамња, Онамња и Доња мала у Островици, Село у Ланишту и др.), као и расељавање села (Манастир) праћено је пресељавањем и појачаној концентрацији становништва у новоформираним физиономским деловима Просека (Насеље Просек), Островице (Насеље Островица), Ланишта (Насеље Ланиште), Сићева (Насеље Сићево и Насеље Света Петка), и Јелашнице (Ханови, Рудничка колонија и Испод колоније). Поред наведеног досељавања становништва из пасивних насеља Клисуре, на овим локацијама је присутна и значајна концентрација становништва из матичних села, пресељених из старих физиономских делова у нове (нпр. у Насељу Просек се налази 41 кућа просечана, у Насељу Островица 40 кућа островичких фамилија, у викенд насељу Влашка Шума 18 кућа јелашничана итд.).

Исељавање становника из Сићевачке клисуре присутно је у свим фазама насеобинског развоја. Тешко га је прецизније реконструисати за време турске владавине, али је свакако било присутно, у мањем или већем обиму, током важних историјских догађаја ширег подручја у првој половини 15. века (ратно разарање Понишавља), крајем 17. и почетком 18. века (Велике сеобе Срба), почетком 19. века (Први и Други српски устанак), средином 19. века (Нишка буна) и касније. Међутим, до средине 18. века досељавање је имало већи обим од исељавања, обзиром да се становништво склањало од Турака и формирало збогове у Сићевачкој клисури. Део популације се трајно задржао, а познато је да су из таквих збогова формирана села Сићево и Островица. По ослобођењу од Турака исељавање становништва је било присутно у мањем обиму (трајно пресе-

Марија Мартиновић

Табела 1. – Кретање укупне популације у насељима Сићевачке клисуре од 1878. до 2002.

Насеље	1878.	1921.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Градиште	377	435	541	517	392	234	174	98	65
Долац (село) ²	305	420	146	139	146	153	137	99	72
Јелашница	953	1 500	1 817	2 078	2 347	1 853	1 771	1 724	1 695
Куновица	275	475	637	612	572	375	277	181	101
Ланиште	111	153	285	263	204	155	133	106	68
Манастир	- ³	155	122	118	101	27	6	2	2 ⁴
Островица	889	1 136	1 283	1 290	1 209	1 018	889	767	603
Просек	354	304	287	318	328	384	438	470	600
Равни До	174	252	435	380	378	295	213	148	102
Сићево	911	1 097	1 361	1 368	1 389	1 268	1 093	1 012	1 007
Црнче	236	385	489	467	432	351	223	114	61
Укупно	4 585	6 312	7 403	7 550	7 498	6 113	5 354	4 721	4 376

Извор: *Попис људства Србије у ослобођеним крајевима, Државотис Србије, све-ска XI, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1882; Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Речник места, Београд, 1925; Попис становништва, домаћинства и станова, Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002, Републички завод за статистику, Београд, 2004.*

љавање печалбара у околину Смедерева, Румунију и др.), обзиром да насеља бележе континуирани пораст укупне популације. Интензиван индустријски развој околних урбаних центара праћен је, од 60-их до 80-их година 20. века, иселјавањем становништва, највећим делом у Ниш и приградска насеља. На тај начин је дошло до демографског пражњења мањих и економски слабијих насеља. По теренским подацима из 2001/02, у Сићевачкој клисури је након Другог светског рата иселјено и "угашено" 334 куће – 68 кућа у Градишту, 61 кућа у Куновици, 59 кућа у Црнчету, 52 куће у Долцу (село), 41 кућа у Равном Долу, 40 кућа у Манастиру и 13 кућа у Ланишту (Мартиновић М., 2003). У овим насељима је укупно становништво од 1948. до 2002. смањено 5,7 пута. С друге стране, Просек је једино насеље Клисуре са континуираним порастом укупне популације од средине 20. века до наших дана (поготово од 90-их година), а Јелашницу, Островицу и Сићево стагнација становништва са тенденцијом опадања задњих деценија. Ако се поред негативног природног прираштаја (-29,1‰), неповољне старосне структуре и високог учешћа старог становништва у укупном (преко 30%), узме у обзир и чињеница да 10% дневних миграната планира да се у ближој будућности пресели у насеља где обавља функцију рада (већином Ниш и његова приградска насеља), за очекивати је у перспективи даље опадање укупне популације у свим насељима Клисуре, сем Просека.

² Подаци до 1948. односе се на Долац – данас Долац (село) из кога је из кога је 1979. издвојено ново село – Долац (насеље).

³ У попису 1878. се не наводи Манастир, који је до 1945. заселак Просека.

⁴ Према теренским подацима, Манастир је 2002. био расељен.

Закључак

Расположива историјска грађа, научна литература и извори, као и теренски подаци, указују на вишевековну насељеност Сићевачке клисуре српским становништвом. Праћење континуитета стариначког становништва, које већином датира из средњовековног периода, у великој мери је отежано због променљивости и наглашене нестабилности овог простора под дејством многобројних и разноврсних историјско-географских прилика – ратна разарања праћења исељавањем становништва и каснијим обнављањем насеља, постојање привремених насеља ("збегова"), читлучење појединих села и сл. Досељеничко становништво је највећим делом пореклом из суседних насеља и крајева, а може се груписати у три основне групе: најстарији досељеници (позни период турске владавине), стари (од почетка 20. века до Другог светског рата) и нови досељеници (средина 20. – почетак 21. века). Основна одлика савременог развоја насеља Сићевачке клисуре је редистрибуција становништва (пресељавање из слабије развијених села у економски значајнија насеља), као и демографско пражњење великог броја насеља и расељавање појединих села.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојанић, Д. (1995). *Ниш до великог рата 1683*, Историја Ниша, књ. I. Ниш: Градина и Просвета.
- Костић, М. (1967). *Нишка котлина*. Београд: Географски институт "Јован Цвијић", Посебна издања, књ. 21.
- Костић, М. (1970). *Белопаланачка котлина – друштвеногеографска проучавања*. Београд: Географски институт "Јован Цвијић", Посебна издања, књ. 23.
- Мартиновић, М. (2003). *Антропогеографска проучавања насеља Сићевачке клисуре и савремене геопросторне промене*. Београд: Географски факултет, Магистарски рад.
- Ђирић, Ј. (1995). *Енциклопедија Ниша – Природа, простор, становништво*. Ниш: Градина.
- Цвијић, Ј. (1991). *Балканско полуострво*. Београд: САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства и Књижевне новине, књ. 2.

Marija Martinović

MIGRATIONS AND ORIGIN OF THE POPULATION OF THE SIĆEVAČKA GORGE

Summary

Based on historical data, scientific literature, statistical sources and field researches, settlements of Sićevačka gorge has been inhabited for many centuries. Examination of

population originally inhabiting the area has been difficult due to the instability of historic-geographical circumstances – war destruction followed by desertion and restoration of settlements, existence of temporary refugee settlements etc. Emigrants can be divided into three main groups: the oldest group of emigrants (late period of Turkish rule), old group of emigrants (from beginning of 20th century to the Second World War) and new group of emigrants (the end of the Second World War till today). Basic characteristics of contemporary development of Sičevačka gorge settlements are also the redistribution of local population (moving from undeveloped settlements to economically important settlements), spontaneous depopulation and demographically diminishing of settlements.